

В ТЪРСЕНЕ НА НОВА РОДИНА. МЕТАМОРФОЗИТЕ НА БЪЛГАРСКОТО В ЗЕМИТЕ НА СРЕДНА ВОЛГА (VIII–X В.)

Георги Владимиров

Темата за Волжка България в последно време се радва на особено широк обществен интерес, който намира различни по форма, качество и експертен потенциал изяви (Владимиров 2012). За академичната медиевистика предстои сериозна работа по институционализиране и легитимиране на волжкобългарската проблематика като превенция срещу ерозивните посегателства на научно-деструктивната *бизнес-българистика*.

Настоящият текст цели да проследи метаморфозите на *българското* в средноволжкия регион, неговата роля в процесите на трансформиране на физико-географското пространство в културно-историческо ойкумене през VIII–X в., т.е. *раждането на Волжка България*. Поради пълното отсъствие на писмени (домашни и чужди) извори за периода ще основем (ре) конструкцията на образа/образите на *българското* на данни от наличния археологически материал. Във фолклорното наследство на региона ще потърсим допълнителна информация за преселенията и *откриването на нова родина*.

Най-ранното регистрирано присъствие на българско и сродно население в земите по Средна Волга се отнася към втората половина на VIII в. Амбицията на редица самарски археолози – откриватели и проучватели на т. нар. *новинковска култура* на територията на Самарская Лука – да „изтеглят“ въпросната хронология назад към VII в. предизвика оживена полемика, но не коригира датировката (Матвеева 1997; Багаутдинов, Богачев, Зубов 1998; Казаков 1992, 81; Флерова 2001, 176–182; Мечков 2010, 108). Сред основните дискуссионни въпроси е едностранчивото атрибуиране на новинковските находки в доктринерската (пост-съветска) перспектива „тюркско, тоест българско“ (Владимиров 2009). Напоследък дори симпатизанти на (хипо) тезата за „българската“ принадлежност на новинковските паметници уточняват, че „не всички изследователи признават *новинковците* за българи, но практически никой не се съмнява в принадлежността им към тюркското население...“ (Багаутдинов, Хузин 2006, 116; Хузин 2011, 97). Ето защо първата масова поява/проява на *българското* по Средна Волга продължава да се свързва с поражението на хазарите от арабите през 737 г., в резултат на което големи групи население от района на Северен Кавказ принудително напуска старите си местоживелища. През втората половина на VIII в. в земите на Средна Волга се появяват паметници от вида на Болшетарханския и Кайбелския некрополи, традиционно приписвани на българите (Обр. 1).

Болшетарханският некропол край едноименното село на десния (западния) бряг на река Волга е проучен в края на 50-те години на XX в. (Генинг, Халиков 1964). Разкопани са 365 гроба (70% на възрастни, 20% – на деца и юноши) – главно на европейци с монголен примес. 65% от гробните ями са прости, с преобладаващи единични гробове (Обр. 2). Скелетите са в изпъната поза по гръб с глава на запад-югозапад. Само в три ями има останки от дърво. В 22% от гробовете на възрастни индивиди се срещат кости на кон, овца и крава, а в част от детските – останки от птици и риби (Обр. 3). В редица мъжки гробове в краката на скелета е положена конска глава и крайници заедно с кожата – елемент от нехарактерен за българите обред, вероятен резултат на ранните им контакти с угорския

свят (Багаутдинов, Хузин 2006, 119). Погребалният инвентар има близки паралели в салтовските паметници от района на р. Дон (Генинг, Халиков 1964).

Прието е, че Болшетарханският некропол принадлежи на население-представител на салтово-маяцката култура, мигрирало от Подонието или Приазовието в началото на VIII в. (Халиков 1981, 37). Хронологията на функциониране на комплекса е широка – от втората половина на VIII до средата на IX в. (Казаков 1992, 273). Вероятно некрополът е български, но с контаминации от местната среда, за което свидетелстват както находките керамика с аналог в прикамските култури, така и гробовете с конски останки (Плетнева 1981, 80).

Другият важен, синхронен на Болшетарханския некропол паметник, отнасян към *българското*, е *Кайбелският некропол* на левия бряг на р. Волга. Изследван е през 50-те години на XX в., но в по-голямата си част е публикуван едва в началото на XXI в. (Мерперт 1957, 34–36; Сташенков 2003, 324–345). Според откривателя Н. Мерперт в близост до обекта е имало поселение с останки от „юртообразни постройки“ – факт, който не е намерил последващо проучване (в Поволжието принципно липсват следи от селища от периода VIII–IX в. – Казаков 2001, 124).

В Кайбелския некропол са разкопани само 20 гроба, три от които на деца, два – на млади жени, един – на 18–20-годишен младеж. Индивидите са положени по гръб в правоъгълни ями с останки от дърво. Част от скелетите са силно разрушени, поради което трудно се определя ориентацията на тялото – като преобладаваща е очертава югозападната. Антропологичният анализ установява висока степен на монглоидност сред погребаните и наличие на изкуствена деформация. В насипите на могилите се откриват конски, овнешки, говежди и свински кости. Само в един от гробовете е положен конски череп. Особен интерес представляват намерените черупки от яйце в детски гроб (Сташенков 2003, 330) – обичай, засвидетелстван и в дохристиянска Дунавска България (Чобанов 2009).¹ В същата гробна яма е открита и сребърна арабска монета с кувински надпис от 750–751 г. Друга любопитна практика, регистрирана в пет от гробовете, е *демандибулацията* (отделянето на долната челюст на погребания). Не е ясно дали тя е елемент от послесмъртно разрушаване на скелета, мярка за обезвреждане на мъртвия или резултат на случайни обстоятелства (Сташенков 2003, 326–331). Ще припомним само, че подобен ритуал е регистриран в гробни паметници на аланите от Северен Кавказ и в района на р. Дон (Флёрв 2005, 387–389; Аксёнов 2011, 7–13), макар в последно време този факт да се подлага на съмнение (Афанасьев 2012, 113–126).

Погребалният инвентар (керамика, оръжие, оръдия на труда) е скромнен (Обр. 4), за съжаление – разпилян и несистематизиран. Днес част от находките се съхраняват в Националния музей на Република Татарстан, друга част са във фондовете на Уляновския областен краеведчески музей, трета е безвъзвратно загубена – от 23 предадени съда в Уляновския музей днес са налице само 4 (Сташенков 2003, 324). Оцелялата керамика съставлява четири, правени на гърнчарско колело съда и няколко – на ръка, с преки аналози в паметници от Дон и Долни Дунав (Мерперт 1957, 36; Казаков 1992, 54–56).

Изглежда населението, оставило Кайбелския некропол, е било близко по културен облик до болшетарханското, но наличието на редица специфички говори за вероятна разноплеменност на двете етнически групи. Данните от антропологичния анализ потвърждават подобно заключение (Генинг, Халиков 1964, 69–72). Като цяло паметникът се отнася към края на VIII – средата на IX в. (Казаков 1992, 273). В последно време бе предложена хипотеза за приемственост между *кайбелското население* и *новинковците* от Самарская

¹ След консултация с казанските археолози Е. П. Казаков и К. А. Руденко се установи, че подобен ритуал не е засвидетелстван в други некрополи от региона. В този смисъл интерпретацията му, предложена от Т. Чобанов (Чобанов 2009), в контекста на Средна Волга е ирелевантна – б. а.

Лука (Сташенков 2003, 339). Тя има своите логични основания, но се нуждае от по-задълбочена разработка и аргументация – препоръка, която смело може да се отправи към анализа на цялостния материал на Кайбелския комплекс.

От данните за първия период на *българско присъствие* по Средна Волга, който условно можем да определим като *до-седентарен*, става ясно, че през втората половина на VIII век групи население от кръга на българите (в случая с Кайбелския некропол – навярно един номадстващ род) се появяват по двата бряга на Волга, разширявайки на североизток ареала на салтово-маяцката култура. Миграциите към западния бряг на реката (Предволжието) са значително по-масови, като често се откриват гробове на воини-номади (Казаков 2001, 125). Твърде вероятно земите на източния бряг на Волга през периода да са били заселени с угри – представители на т. нар. *кушнаренковска култура* (еталонен паметник в региона е *Болшетиганския некропол* – Рона-Тас 1999, 121–122), което затруднява инфилтрациите на новодошли народности от българския кръг (*кайбелския род*). Така можем да си обясним ограниченият брой салтовски паметници по тези земи за сметка на Предволжието, което, както изглежда, е било обитавано от малобройно приуралско население, обект на бърза колонизация и асимилация (Казаков 1992, 53). Хипотезата за метисация на приазовски българи и бургаси при появата на описаните гробни комплекси по Средна Волга, предложена още през 50-те години на XX в. (Смирнов, Мерперт 1954, 65), не намира потвърждение в археологическия материал. Дали преселването на български и сродни групи е било неизбежна последица от арабо-хазарския конфликт, дали е целенасочена политика на хазарската власт за формиране на „гранична ивица военизирано население“ (Мечков 2010, 109) или се касае за изолирани сезонни миграции – не може да се твърди с положителност. Доказано е, че арабо-хазарските сблъсъци изтласкват големи етнически групи от Предкавказието (предимно алани) към северните райони на Хазарския каганат (Плетнева 1967, 184–185). Агломерацията на заварени и придошли етноси стимулира последващи миграции – дифузия на нееднородни салтовски групи към Волга, за което свидетелстват двата некропола и някои синхронни им комплекси. Тяхната етнокултурна принадлежност не може да бъде категорично установена – дали те са дело на *българите-кутригури* или на *сребърните българи-берсили* от Северен Кавказ (Халиков 1981, 40), макар да не е изключено част от гробовете да принадлежат на близките по материална култура алани, хазари и т. н. (Казаков 1992, 235).

* * *

Втората значителна миграция на българско и сродно население се отнася към средата на IX в. Тя е предизвикана както от приемането на юдаизма в Хазарския каганат и последвалото *въстание на кабарите*, така и от печенежките нашествия. Предполага се, че именно тогава започва същинското преселение на български групи от предкавказките, приазовските и донските степи към Волга (Плетнева 1981, 77). Подобно разбиране не е всеобщо споделено – допуска се, че смутовете в Каганата и появата на печенегите всъщност водят до активни миграции сред прикамско-приуралските групи, като ликвидират *неволинската* (дело на угризирани сармати от зауралската лесостеп), угорските *кушнаренковска*, *ломатовска* и *поломска култури* от Среден и Южен Урал, Горна Кама и басейна на р. Чепца (Казаков 1997, 35; Казаков 2001, 127–128).

Еталонен археологически паметник за този, условно казано *преходно-седентарен период* в историята на Поволжието, е *Танкеевският некропол* (сходни по обред, местонахождение и датировка паметници са *Кокрятския* и *Тетюшкия некрополи*). Открит е в началото на XX в. на левия бряг на Волга близо до селцето Танкеевка. През 60-те години на века в комплекса са проучени около 1200 гроба, отнасящи се към IX – началото на XI в. Касае се за некропол, близък до болшетарханския (Обр. 5), но с редица отлики в обред-

ните практики. Те са свързани с присъствието на значителен, небългарски компонент – прикамско-приуралско население, оставило гробове с маски върху лицата на погребаниците, източна ориентация на скелета и ръчно направена, кръглодънна керамика (в 43% от гробовете), характерна за споменатите по-горе *неволинска, кушнарниковска, ломатовска* и *поломска* култури (Халиков 1981, 38; Казаков 1992, 325; Казаков 2001, 127). Затова Танкеевският некропол се смята за паметник на преселници от Прикамието и Приуралието, които с течение на времето се българизират, а към средата на X в. – и мюсюлманизират (Плетнева 1981, 80; Казаков 1992, 257). Предполага се, че въпросната българизация се осъществява от *северокавказките савири* и *баранджари*, а прикамско-приуралските материали принадлежат на известните в по-късни извори *есегели* (Халиков 1981, 40).

През втората половина на X в. *българското* се налага като доминиращ компонент във Волжка България в резултат на поредна вълна българско и сродно население със седентарни характеристики от земите на разпадналия се Хазарски каганат (Казаков 2001, 129–130). Вероятно тези българи идват от земите около р. Кубан (Казаков 1992, 326), за което говорят тамгообразните знаци върху предмети от Танкеевския некропол и находки от столицата на Волжка България – Биляр, чиито точни паралели са налице в кубанската руническа писменост (Кызласов 1990, 56–57).

* * *

Значителен, слабо проучен информационен потенциал относно появата и метаморфозите на *българското* по Средна Волга се крие във фолклорното наследство на народите в региона. Там е съхранен богат цикъл от предания за преселенията и *откриването на нова родина* (Димитриев 1983, 15–30). Ето едно от тях, записано сред чувашите:

„Старите хора разказват как в далечни, далечни времена, когато хора по нашата чувашка земя все още нямало, а по тези места шумели гъсти, непроходими гори – от Южните Арамазейски планини [Кавказ] се спуснал великанът Улп. По тези земи го пратил богът-гръмовец Аслати, за да върши добри дела. Улп бил огромен на ръст и притежавал богатырска сила. Можел да прекрачи без усилие голяма река, а високите борове едва стигали до пояса му.

Спускайки се от планината, Улп видял в долините многочислени стада, чийто пастори били твърде малки, по неговите представи, хора. Животните, отглеждани от тях, им давали храна и облекло.

Улп пренебрегнал повелята на баща си Аслати, отнел стадата на хората и разорил жилищата им. Избрал си най-красивата девойка, оженил се и останал да живее като господар на богатствата по тези земи. Жена му родила двама сина. Синовете на бащата-великан израснали също богатыри-великани. Те извеждали стадата на паша и умело ловували, като стрелите им поразявали безпогрешно целта на разстояние седем версти [1 верста = 1067 м.].

През пролетта починала майка им. Улп тъгувал, тъгувал и тръгнал да си търси жена в родните планини Арамази. Минал ден, два, три, а от него ни вест, ни кост. Синовете му се разтревожили и тръгнали да го търсят. Изкачили се в най-високата планина и там съзрели баща си, прикован за скалите. Виждайки синовете си, той рекъл:

– За това, че не послушах Аслати и вместо добро върших зло на хората боговете ме приковаха тук за вечни времена. Затова, деца мои, не сейте смето на злото, не причинявайте вреди на хората, а се заселете сред тях и живеете в мир и съгласие. Тръгнете оттук право на север. След три дни ще достигнете до голяма река, вливаща се в морето. Продължете пътя си срещу течението на тази река. След седем години ще достигнете до място, където реката се слива с друга голяма река. Там направете жертвоприно-

шение, за да умилостивите боговете и ги молете да ви помагат в бъдещия ви живот. След това се заселете: по-малкият между реките, по-големият – от дясната страна на реката, която се влива в морето. Това ще бъде родината на вашето племе. И ако сеете по тези земи семената на доброто, то потомците ви ще ви помнят и почитат во веки веков.

Синовете обещали да следват бащината воля, простили се с него и поели на път. Знаейки, че никога повече няма да ги види, Улп заплакал с горчиви сълзи. Те разтопили планинските ледове и към долините потекли ручей, заливайки зелените поляни, които се покрили с червени и бели цветя...

Наследниците на Улп подкарали своите стада на север. Скоро на пътя им се изправили планинските народи, но те ги избегнали и след три дни достигнали до голяма река, вливаща се в морето. Те нарекли тази река Адил – Волга и по бреговете ѝ продължили нататък. Наложило се да се бранят от нападенията на степните народи [вероятно древните унгарци]. Достигнали до планинските възвишения, които разделяли реката и отвъд които започвали гъсти, непроходими гори. Горските хора също се опитали да ги спрат, но те, благодарение на богатирската си сила, лесно се справили с тях и продължили своя път.

Точно след седем години те достигнали до мястото, за което им говорел баща им: там в Адил се вливала друга, също така голяма, река [Кама]. Братята се установили там, заклали патица и я принесли в жертва на бога-гръмовержец Аслати. [...]

След ритуала по-малкият син на Улп се заселил между реките, а по-големият заел десния бряг на Атил почти до мястото, където в нея се влива тихоструйната Сура.

Веднъж големият брат ловувал и преминал на другия бряг на река Сура. Там той видял поле, покрито с жълти стебла и класове. Той попитал хората, които работели на полето, кои са и какво правят.

– Ние сме руси, събираме хлебна пшеница – отговорили му те.

Оттогава синът на Улп започнал да изсича горите и на мястото засявал ръж.

Целият наш народ води произхода си от племето на Улп.“

Фолклорните източници рядко се признават за достоверен исторически извор. Както отбелязахме на друго място обаче, в тях е отразен специфичният светоглед на определен социум, колективната памет на поколенията, пречупена през призмата на техните традиционни рефлексии, суеверия, разбиране за свръхестествени сили и космически кръговрат. Затова фолклорните повествования, след критичен анализ, могат да служат за ориентир на историческото въображение, необходимо при реконструкциите на конкретна, недостатъчно обезпечена откъм изворова информация реалност (Владимиров 2011, 7).

В основата на приказния сюжет на представеното чувашко предание очевидно стои спомен за събития, потвърдени по археологически път. Макар в алегорична форма, от наратива става известен изходният топос на бъдещите български разселения – Северен Кавказ. Приключенията на великана Улп са алюзия за първоначалния конфликт между заварено и новодошло, т.е. ранните военни кампании на българите от Северен Кавказ, подчиняването на племената в региона, последвано от мирно съжителство. Сватбата и раждането на синовете на Улп визират процесите на асимилация и формиране на нови родствени етнокултурни групи, чийто поминък е войната и скотовъдството.

Наказанието на великана Улп изглежда пресъздава покоряването на българите от хазарите. Заветът и пътят на синовете му на север пък маркира онзи етап от миграциите на българските групи, в който те достигат до басейна на Средна Волга. От текста става ясно, че новодошлите не преминават през пустеещи земи, а са атакувани от степните

народи (може би древноунгарски групи), *планинските народи* и *горските хора*. Така българските преселници са принудени да отвоюват правото си на нова родина, след което трайно усядат в Поволжкия регион.

Разгледаното предание представлява любопитно свидетелство за „детските години“ на народите, създали Волжка България. Събирането, анализът и популяризирането на подобни наративи е перспективно направление в проучването на проявите на *българското* в преддържавната история на Поволжието.

* * *

В заключение се спрем на една хипотеза, представена през 60-те години на ХХ в. от изследователите на Болшетарханския некропол – става дума за „незначителната“ роля на българските племена във формирането на културата на Волжка България (Генинг, Халиков 1964, 170). Подобно предположение се базира на сравнението на асинхронни паметници в зона с отчетлива етнодинамика. Салтовският компонент по Средна Волга (условно приет за идентификатор на *българското*) не би могъл да бъде константен в проявленията си през VIII, през IX и през X в. поради многоликостта на самата салтово-маяцката култура и нейните носители, от една страна, и поради активните взаимодействия между *автохтонно* и *привнесено* в района на Поволжието, от друга. В подобна проблемна ситуация следва да се отчита и факта, че българите през VI–VII в. не са еднороден в културно отношение етнос, за което свидетелстват както писмените (делението им, според арменската хроника *Ашхарацуйц*, на *Купи-Булгар*, *Дучи-Булкар*, *Огхондор-Блкар* и *Чдар-Болкар* – Гюзелев, Петров 1978, 78), така и археологическите източници (Обр. 6). Появата на *българското* в земите по Средна Волга и взаимодействието му с прикамско-приуралските групи кинематографично мени неговия културен облик. По тези причини *светът на болшетарханските българи* през VIII в. не съвпада със *света на танкеевците* през IX в. (Хлебникова 1981, 158), още по-малко с този на волжките българи от епохата след Ибн Фадлан.

Утвърждаването на исляма като официална религия през X в. унифицира културата на народностите в региона, като ги диференцира от предходните им, езически ипостаси. *Българин* от етноним еволюира в политоним (същото се случва по-късно и с етнонима *татарин*), а *волжки българи* и *българи на Волга* от синоними до IX в., в новите условия се ситуират в ясна родово-видова субординация. Около XI–XII в. етническата картина в Поволжието придобива отчетливи тюркски характеристики, резултат от навлизането на номадски (главно огузо-печенежки и кипчакски) елементи (Гарустович, Ракушин, Яминов 1998).

Накратко казано – през целия период на присъствие на *българското* по Средна Волга то се характеризира с динамично изменчив облик. Затова анализът на всяка средновековна проява на *българското* в региона следва да бъде максимално конкретен, при строго отчитане на факторите *епоха* и *културен контекст*, въздържане от глобални обобщения или търсене на непременни паралели в културите на Северен Кавказ, Приазовието, Подонието и Долни Дунав (Рашев 1998, 65). Това е релевантният подход в проблематизирането на многообразния свят на Волжка България без риск от свръхинтерпретация и/или (не) осъзнато манипулиране на материала, присъщи на интернационално ориентираните *блог-историци* и *бизнес-българисти*.

ЛИТЕРАТУРА

Аксёнов 2011: В. Аксёнов. Новые материалы к постпогребальной обрядности аланского населения Подонцовья (по материалам Верхнее-салтовского IV Катакомбного могильника). – В: Салтово-маяцка археологична култура: 110 років від початку вивчення на Харківщини. Харків, 2011, 7–13.

Афанасьев 2012: Г. Афанасьев. Спорные вопросы в методике интерпретации разрушенных скелетов в памятниках Салтово-маяцкой культуры. – Российская археология, 2012, 2, 113–126.

Багаутдинов 1998: Р. Багаутдинов, А. Богачев и С. Зубов. Праболгары на Средней Волге (у истоков истории татар Волго-Камья). Самара, 1998.

Багаутдинов, Хузин 2006: Р. Багаутдинов, Ф. Хузин. Ранние булгары на Средней Волге. – В: История татар с древнейших времен, 2 Волжская Булгария и Великая степь. Казань, 2006, 116–123.

Владимиров 2009: Г. Владимиров. Ранните българи на Волга и новинковската култура – проблеми, хипотези, мнения. – В: Eureka. In Нопогем Ludmilae Donchevae-Petkovaе (Сборник в чест на 70-годишнината на ст. н. с. Людмила Дончева-Петкова). София, 2009, 307–314.

Владимиров 2011: Г. Владимиров. Волжка България и Казанското ханство: предания и легенди на народите по Средна Волга. Пловдив, 2011.

Владимиров 2012: Г. Владимиров. Темата за Волжка България – предизвикателство пред съвременната българска медиевистика. – В: Многообразие в единството: Съвременни предизвикателства пред науката. СУБ, 2012 – <http://tksi.org/SUB/papers/3-1/3-3-2.pdf>;

Гарустович, Ракушин, Яминов 1998: Г. Гарустович, А. Ракушин, А. Яминов. Средневековые кочевники Поволжья (конца IX – начала XV века). Уфа, 1998л

Генинг, Халиков 1964: В. Генинг, А. Халиков. Ранние болгары на Волге (Больше-Тарханский могильник). Москва, 1964л

Гюзелев, Петров 1978: В. Гюзелев, П. Петров. Христоматия по история на България. 1, София, 1978.

Димитриев 1983: В. Димитриев. Чувашские исторические предания, 1 – О жизни и борьбе народа с древних времен до середины XVI века. Чебоксары, 1983.

Казаков 1992: Е. Казаков. Культура ранней Волжской Болгарии (этапы этнокультурной истории). Москва, 1992.

Казаков 1997: Е. Казаков. Волжская Булгария и финно-угорский мир – Finno-Ugrica, 1997, 1, 34–56.

Казаков 2001: Е. Казаков. Начальная история Волжской Болгарии. – В: Очерки по археологии Татарстана. Казань, 2001, 123–134.

Кызласов 1990: И. Кызласов. Древнетюркская руническая письменность Евразии (опыт палеографического анализа). Москва, 1990.

Матвеева 1997: Г. Матвеева. Могильники ранних болгар на Самарской Луке. Самара, 1997.

Мерперт 1957: Н. Мерперт. К вопросу о древнейших болгарских племенах. Казань, 1957.

Мечков 2010: И. Мечков. Основни данни за историята на ранните волжки българи (средата на VIII – края на X в.) във вид на хронологическа таблица. – Докторантски изследвания по социални и хуманитарни науки, 1, 2010, 101–122.

Плетнева 1967: С. Плетнева. От кочевий к городам (салтово-маяцкая култура). Москва, 1967.

Плетнева 1981: С. Плетнева. Ранние болгары на Волге. – В: Археология СССР, 18 Степи Евразии в эпоху средневековья. Москва, 1981, 77–80.

Рашев 1998: Р. Рашев. О возможности выделения самых ранних археологических памятников праболгар в степях Восточной Европы. – Татарская археология, 1998, 2 (3), 65–72.

Рашев 2007: Р. Рашев. Болгары и хазары в VII веке. – В: Проблеми на прабългарската история и култура, 4-1, 2007, 23–34.

Смирнов, Мерперт 1954: А. Смирнов, Н. Мерперт. Археологические исследования Куйбышевской экспедиции в 1953 году. – Вестник АН СССР, 1954, 4, 59–68.

Сташенков 2003: Д. Сташенков. Раскопки Кайбельского средневекового могильника в 1953–1954 годах. – Вопросы археологии Поволжья, 3, 2003, 324–345.

Флёров 2005: В. Флёров. Обряд обезвреживания погребенных Хазарии на археологическом фоне Восточной Европы в I тыс. н. э. – Степи Европы в эпоху средневековья, 4, 2005, 383–405.

Флёрова 2001: В. Флёрова. Подкурганые погребения восточноевропейских степей и пути сложения культуры Хазарии. – Степи Европы в эпоху средневековья, 2, 2001, 163–190.

Халиков 1981: А. Халиков. Изучение археологической культуры ранних болгар на Волге. – В: Плиска-Преслав, т. 2. София, 1981, 36–42.

Хлебникова 1981: Т. Хлебникова. Керамика болгар Поволжья VIII – начала X вв. (этнокультурные группы и их истоки). – Плиска-Преслав, т. 2. София, 1981, 146–159.

Хузин 2011: Ф. Хузин. Болгарская цивилизация Восточной Европы и некоторые проблемы ее изучения. – Научный Татарстан, 2011, 3, 92–104.

Чобанов 2009: Т. Чобанов. Прабългарски погребални ритуали с яйца. – В: Eurika. In Нопогем Людмилае Дончевае-Петковае (Сборник в чест на 70-годишнината на ст. н. с. Людмила Дончева-Петкова). София, 2009, 301–306.

Rona-Tas 1999: A. Rona-Tas. Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. CEU Press, 1999.

SEARCHING FOR NEW MOTHERLAND. THE METAMORPHOSES OF THE *BULGHAR ELEMENT* IN MIDDLE VOLGA REGION (8TH – 10TH CENTURY)

Georgi Vladimirov

(Abstract)

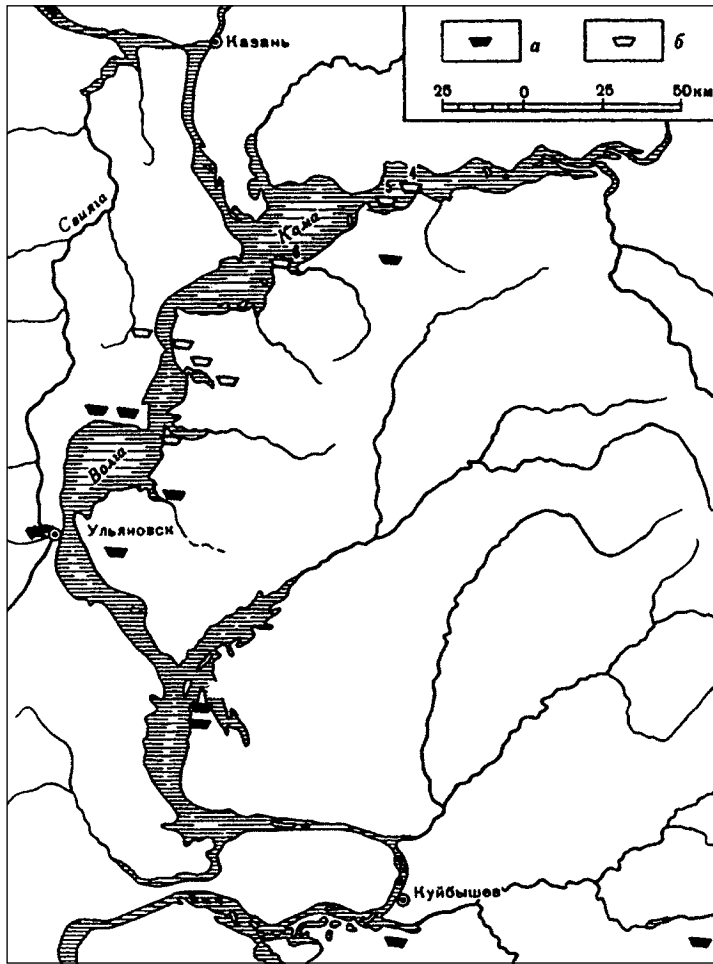
The paper considers the metamorphosis of the *Bulghar element* in the Middle Volga region during the 8th – 10th century. Due to the total absence of written (home and foreign) sources for that period the (re) construction of the image/images of the *Bulghar element* is based on data from the archaeological material available. That image is considered in two periods – *pre-sedentary* (second half of the 8th – middle of the 9th century) and *transitory-sedentary* (second half of the 9th – 10th century) on the basis of data from the Bolshie Tarhani, Kaybely and Tankeyevka burial sites, made by different Bulghar groups.

Additional information – memories about the migrations and *finding new motherland* – is searched in the folkloric heritage of Volga peoples. Chuvashian legend for migrations of the Bulgars towards the Middle Volga region is considered. It has been approved the opinion of collecting, analyzing and popularizing of such texts as perspective in the process of research of the *Bulghar presence* in the pre-state history of the Middle Volga region.

The hypothesis presented in the 1960s by the researchers of the Bolshie Tarhani burial site for *insignificant role* of the Bulghar tribes in formation of the culture of the Volga Bulgaria is considered and rejected. It is recognized the concept that the Saltovo-Mayaki component along the Middle Volga (conditionally considered as identification of the *Bulghar element*) is not constant in its acts during the 8th, the 9th and the 10th century due to the dynamics in the Saltovo-Mayaki culture itself and its bearers from one side and due to the active interaction between *autochthonous* and *brought* in the Middle Volga region from other. The fact that the Bulgars in the 6th – 7th century are not culturally homogeneous ethnos, which has been proved by the written and archaeological sources, should be taken into consideration as well. The appearance of the Bulgars in the Middle Volga region, its interaction and assimilation with the pre-Kama and pre-Uralian's groups has changed its cultural features to great extend. These are the reasons why the *Bolshie Tarhani's people* in the 8th century with clear Saltov features are not identical with the *Tankeyevka people* in the 9th century, even less with the Volga Bulgars from the time after Ibn Fadlan.

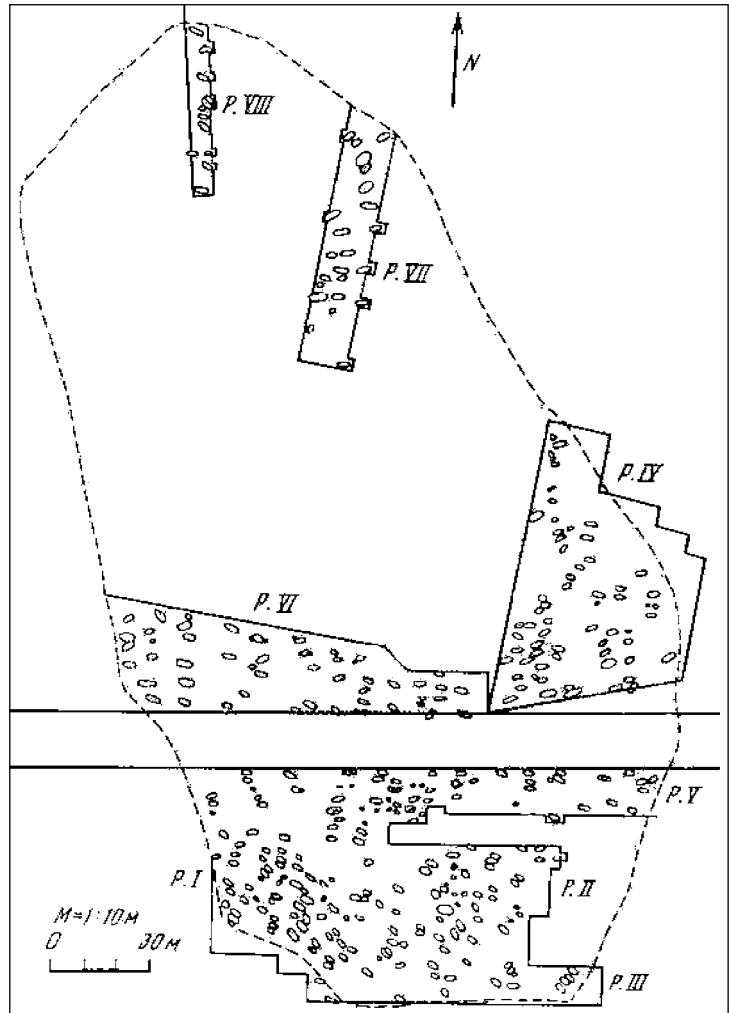
After the middle of the 10th century the *Bulghar element* has become dominant component of the Volga Bulgaria as a result of third wave of Bulgars and similar settled population following the disintegration of the Khazar Khaganate. *Bulghar* from ethnonym has been transformed into politonym and *Volga Bulgars* and *Bulgars along Volga* as synonyms in the 9th century in the new conditions become subordinated generic terms and notion of species.

To summarized it, in the whole period of presence of the *Bulghar element* in Volga region the latter is characterized by dynamically changing cultural features. That is why the analysis of every mediaeval activity of *Bulghar element* in this region requires concreteness, thorough consideration of the factors *epoch* and *cultural context*, refrain from general conclusions and searching for parallels in the cultures of North Caucasus, regions of Azov Sea, Don River and Lower Danube River by all means.

Обр. 1. Некрополи по Средна Волга от VIII-X в. а) Първа вълна миграции, б) Втора вълна миграции (по Казаков 1992, рис. 1).

Fig. 1. Cemeteries along the Middle Volga from the 8th - 10th c. a) First wave of migrations; б) Second wave of migrations (after Казаков 1992, fig. 1).

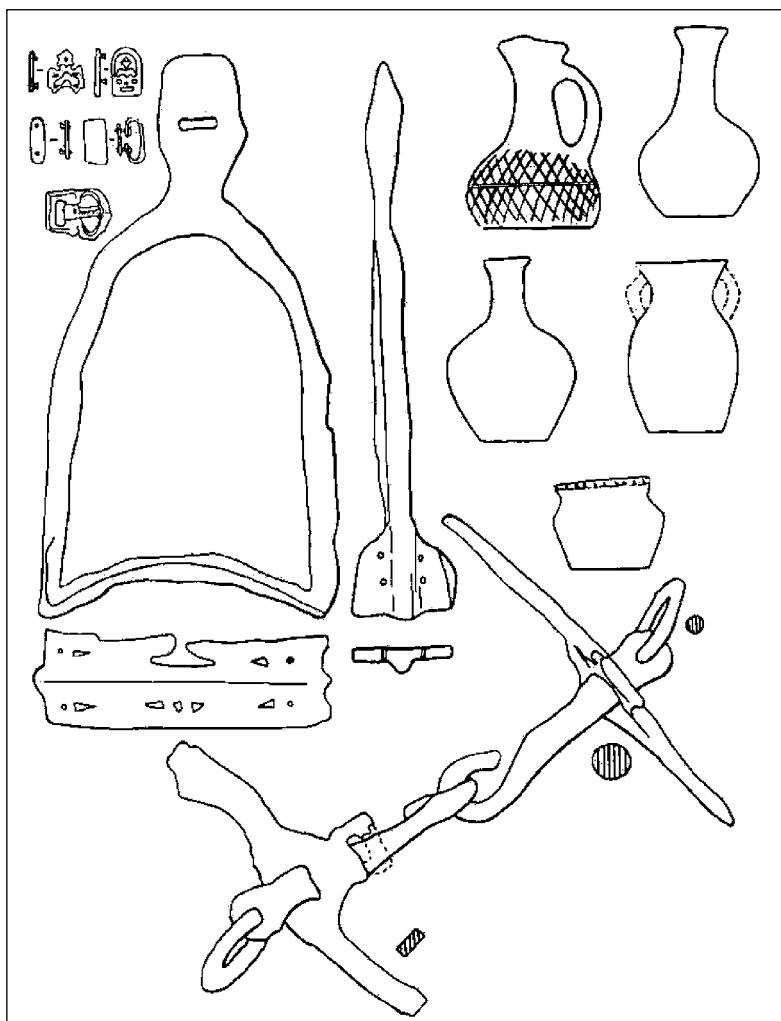
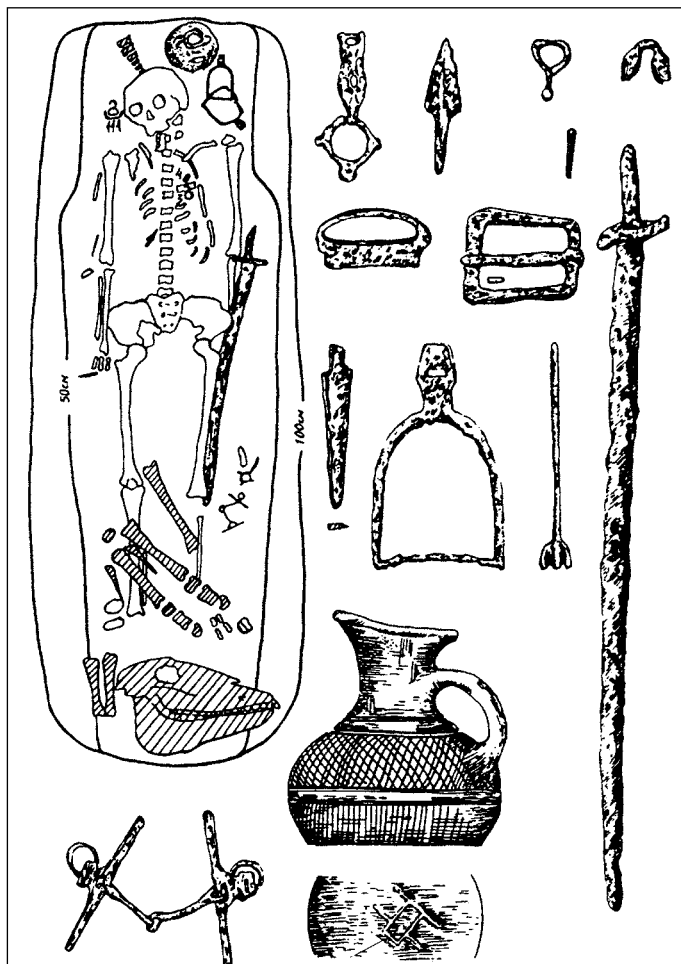

Обр. 2. Болшатархански некропол – схема на разположението на гробовете (по Казаков 1992, рис. 3).

Fig. 2. Bolshie Tarhani cemetery – scheme of the position of the graves (after Казаков 1992, fig. 3).

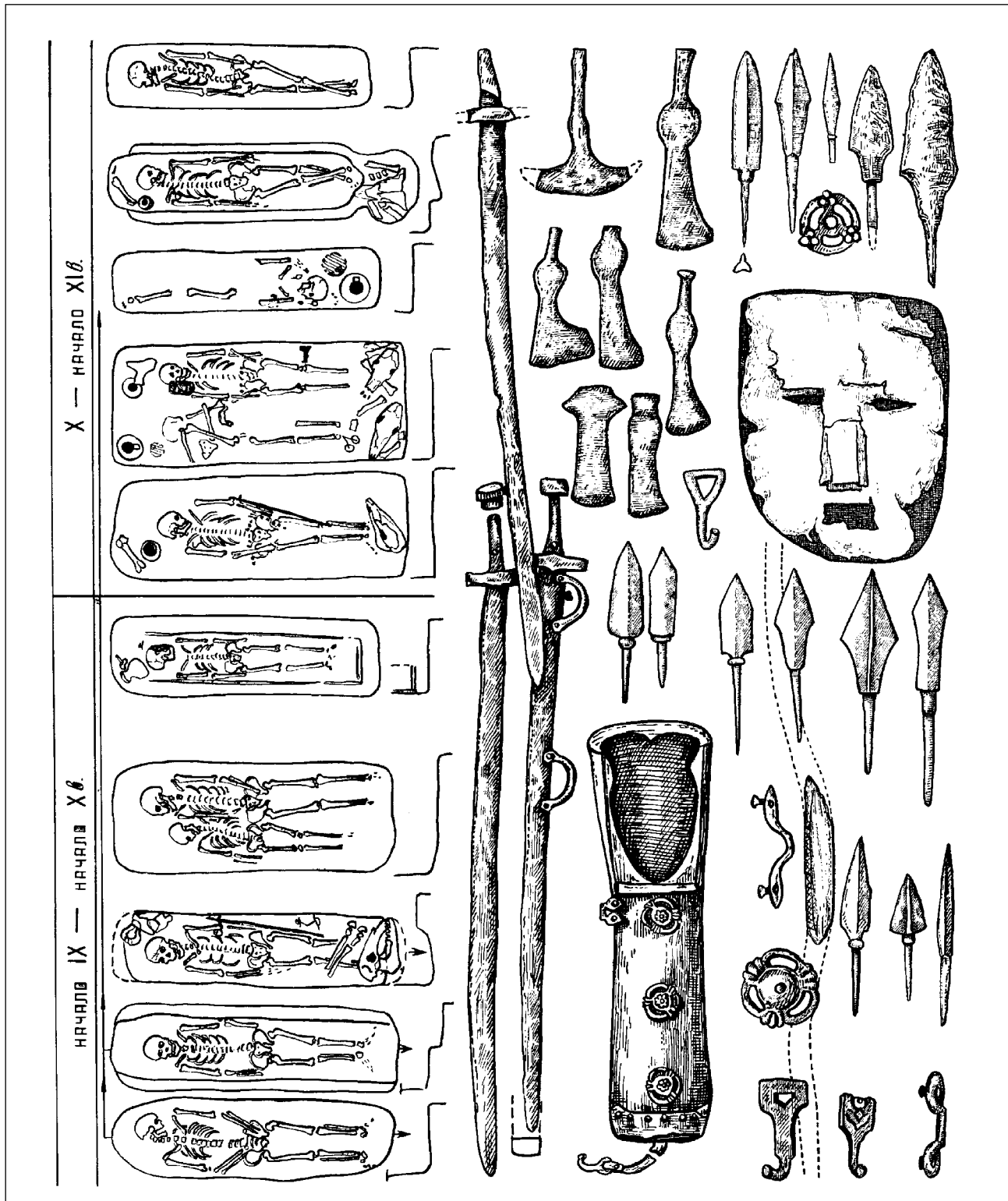
Обр. 3. Погребален и гробен инвентар от гроб 143 на Болше-тарханския некропол (по Казаков 2001, рис. 22).

Fig. 3. Burial and grave goods from grave 143 of the Bolshie Tarhani burial site (after no Казаков 2001, fig. 22).

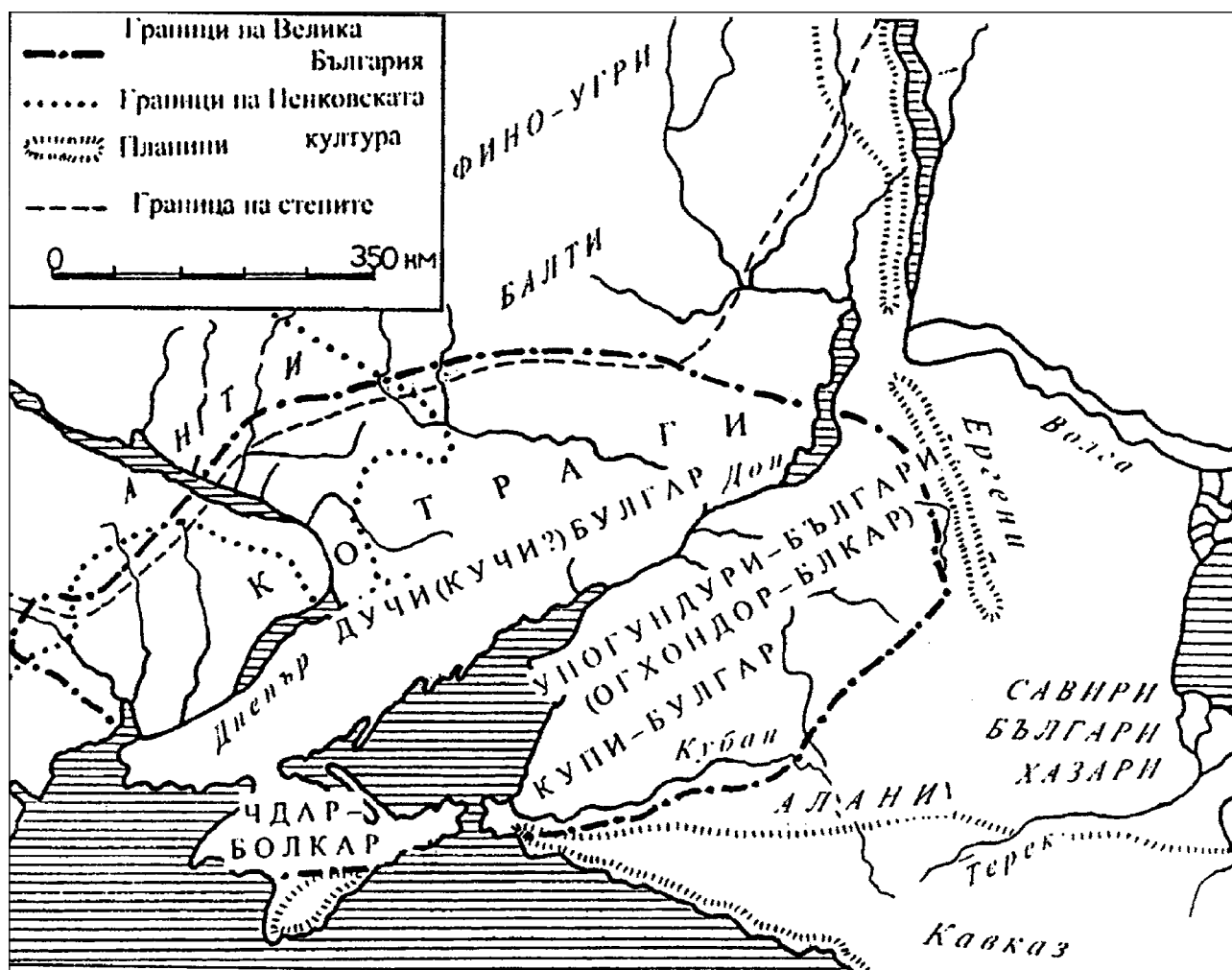
Обр. 4. Погребален и гробен инвентар от Кайбелския некропол (по Казаков 1992, рис. 14).

Fig. 4. Burial and grave goods from the Kaybely burial site (no Казаков 1992, fig. 14).

Обр. 5. Хронологическа таблица по материали от Болшетарханския, Танкеевския и Болшетиганския некрополи (по Плетнева 1981, рис. 52).

Fig. 5. Chronological table after materials from the Bolshie Tarhani, Tankeyevka and Bolshie Tigani burial sites (after Плетнева 1981, fig. 52).

Обр. 6. Територия на Стара Велика България с локализация на основните племенни групи в нея (по Рашев 2007, рис. 1).

Fig. 6. The territory of Old Great Bulgaria with localization of the main tribal groups there (after Рашев 2007, fig. 1).

